

Federale en Europese verkiezingen 2024: zijn de Vlaams partijen klaar om nee te zeggen tegen de straffeloosheid van bedrijven?

1. Overzicht van de antwoorden van de partijen

De laatste decennia stapelen de menselijke en milieurampen waarbij bedrijven betrokken zijn zich op zonder dat de betrokken bedrijven ooit voor de rechter worden gebracht. Van de instorting van Rana Plaza in Bangladesh door het stilzwijgen van fast fashion bedrijven, tot de vernietiging van het milieu in Oeganda door de mijnbouw, alle sectoren zijn betrokken. Regeringen nemen niet-bindende normen aan die bedrijven beloven na te leven. In de praktijk worden de mensenrechten en het milieu nog steeds onvoldoende beschermd. De vernietiging van het milieu gaat door, net als de uitbuiting van arbeiders. Bovenal heerst er straffeloosheid. Daarom roept het maatschappelijk middenveld al jaren regeringen op om bedrijven eindelijk duidelijke verplichtingen op te leggen op het gebied van mensenrechten en milieu. Aan de vooravond van de Europese en federale verkiezingen vroegen we de Belgische partijen naar hun standpunten over de verantwoordelijkheid van bedrijven op het vlak van mensenrechten, sociale rechten en milieurechten. Welke partijen zijn bereid om de straffeloosheid van bedrijven een halt toe te roepen?

In dit opzicht kunnen we het feit toejuichen dat alle partijen voorstander lijken te zijn van een internationaal verdrag over bedrijven en mensenrechten (V1&2). De N-VA erkent dat een bindend internationaal instrument een van de mogelijke opties is om een gelijk speelveld op wereldschaal te garanderen, maar de partij is bezorgd over “de vele hiaten, evenals de vele vragen met betrekking tot de juridische haalbaarheid van de huidige tekst”. Alleen de Vooruit, Groen en PvdA zijn bereid om België op dit gebied een proactieve rol te doen spelen (V3). Daarbij valt op dat de N-VA zich keert tegen alle maatregelen waar het maatschappelijk middenveld al decennialang voor strijdt, hoewel de partij herhaaldelijk wijst op het belang van een “gelijk speelveld” om versnippering van regelgeving tegen te gaan.

De standpunten lopen echter meer uiteen wanneer de partijen gevraagd wordt naar de omvang van de verplichtingen die bedrijven moeten naleven op het vlak van mensenrechten, sociale rechten en milieurechten. De verplichting voor bedrijven om hun volledige waardeketen[4] (d.w.z. alle stadia van ontginning of productie (bv. van landbouwproducten, kleding of grondstoffen) tot de distributie van producten) bekend te maken (V6) wordt niet unaniem gesteund[5]. De N-VA wil de *due diligence* verplichtingen zelfs beperken tot de eerste schakel in de waardeketen.

Verschillende partijen willen ook de verplichting om milieu- en mensenrechtenschendingen te voorkomen, beperken tot grote bedrijven of bepaalde sectoren (V7). Ten slotte is een aantal respondenten gekant tegen een preventieplicht die voor de hele waardeketen van bedrijven zou gelden (V8). Aan de andere kant waren velen van mening dat milieuschade, met inbegrip van de bijdrage aan de opwarming van de aarde, moet worden opgenomen in de preventieverplichtingen van bedrijven. In het algemeen blijkt uit de vragenlijst dat de Open VLD, de MR en de N-VA willen dat de materiële verplichtingen zeer beperkt zijn.

De vragen over toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers blijven het meest controversieel (V11 & 12). Bedrijfsslachtoffers bevinden zich vaak aan de andere kant van de wereld en beschikken over veel minder middelen dan de bedrijven. Voor de slachtoffers is het bijzonder moeilijk om gerechtelijke stappen te ondernemen, en nog moeilijker om de verantwoordelijkheid aan te tonen van bedrijven die op een ondoorzichtige manier werken en geen rekenschap afleggen over hun waardeketen. Zonder juridische verantwoordelijkheid zullen bedrijven hun verplichtingen niet nakomen, en daarom is het essentieel dat dit wordt gegarandeerd. Maar alleen Groen, Vooruit, de PvdA en de CD&V zijn voorstander van maatregelen om de toegang tot de rechter te garanderen.

We stuurden de partijen een vragenlijst waarop ze ja (positief) of nee (negatief) konden antwoorden en hun antwoord kort konden toelichten. Hieronder volgt een samenvatting van de antwoorden van elke partij en vervolgens de volledige vragen en antwoorden.

V = positief **X = negatief** **O = onbeslist of dubbelzinnig antwoord**

<u>Onderwerpen al dan niet verdedigd door de partijen</u>	CD&V	Groen	N-VA	Open VLD	PVDA	Vooruit
1. Goedkeuring van een internationaal verdrag.	V	V	X	V	V	V
2. Deelname van de Europese Unie aan de onderhandelingen over dit verdrag.	V	V	X	V	V	V
3. Goedkeuring van een Belgische wet om de lacunes in de nieuwe richtlijn over de zorgplicht van bedrijven voor de mensenrechten te dichten.	X	V	X	X	V	V
4. Definitie van zorgplicht van bedrijven voor mensenrechten en milieu.	V	V	X	X	V	V
5. Verplichting om belanghebbenden, met inbegrip van mogelijk getroffen bevolkingsgroepen, te raadplegen tijdens het due diligence-proces.	V	V	X	X	V	V

6. Verplichting tot transparantie en openbaarmaking van de volledige waardeketen van ondernemingen	V	V	X	X	V	V
7. Proportionele toepassing van de zorgplicht op alle bedrijven, ongeacht sector of grootte.	V	V	X	X	V	V
8. Toepassing van de zorgplicht op de gehele waardeketen.	V	V	X	X	V	V
9. Bescherming van alle internationaal erkende grondbeginselen.	O	V	X	X	V	V
10. Verplichting om milieuschade te voorkomen, met inbegrip van betrokkenheid bij de opwarming van de aarde.	X	V	X	V	V	V
11. Wegnemen van procedurele obstakels voor de toegang van slachtoffers tot de rechter	V	V	X	X	V	V
12. Opheffing van financiële obstakels voor de toegang van slachtoffers tot de rechter.	V	V	X	V	V	V

2. De volledige vragenlijst

Federale en Europese verkiezingen 2024

Vragenlijst over het standpunt van de Vlaamse politieke partijen over de zorgplicht van bedrijven met betrekking tot mensenrechten, sociale rechten en milieurechten

Een brede coalitie van Belgische organisaties ijvert sinds 2020 voor een sterke zorgplichtwetgeving die respect voor mens, milieu en planeet in de aanvoerketens wettelijk verplicht maakt. Basis voor onze samenwerking is een memorandum dat u [hier](#) kan raadplegen. De inmiddels meer dan twintig ngo's en mensenrechten- en milieuorganisaties van onze coalitie, waaronder ook 11.11.11- Koepel van Internationale Solidariteit en de drie nationale vakbonden, vragen een bindend kader dat schendingen van mensenrechten en milieunormen een halt toeroept.

Om het standpunt van uw partij met betrekking tot mensenrechten, sociale rechten en milieurechten beter te leren kennen nodigen wij u uit om de onderstaande vragen te beantwoorden. Deze antwoorden kunnen verwerkt worden in een artikel op onze website, www.11.be.

U kunt "ja" of "nee" antwoorden. We vragen u ook om uw keuze (kort) toe te lichten.

Op 16 juni 2011 heeft de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties unaniem de *United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (de UN Guiding Principles)* aangenomen, die 31 principes omvatten. Deze leidende principes geven uitvoering aan het VN-raamwerk "*beschermen, respecteren en herstellen*", de drie pijlers van verantwoord ondernemen.

De principes leggen ook de verplichting van staten vast om er met alle beschikbare middelen, inclusief wettelijke maatregelen, voor te zorgen dat bedrijven onder hun jurisdictie de mensenrechten respecteren (de 1e pijler "beschermen"). Vervolgens eisen ze van bedrijven dat ze hun activiteiten op een verantwoordelijke manier uitvoeren, door zich zorgzaam te gedragen en alles te doen wat in hun macht ligt om mensenrechtenschendingen tijdens hun bedrijfsactiviteiten te voorkomen (de 2e pijler, "respecteren").

Tot slot herinneren de leidende beginselen aan het daaruit voortvloeiende recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel en herstel voor de slachtoffers van misbruik door bedrijven (3e pijler "rechtsmiddel"). Dit kader moet echter door staten ten uitvoer worden gelegd om de doelstellingen ervan te bereiken. Daarom nodigen wij u uit om de volgende vragen te beantwoorden over de uitvoering van deze drie pijlers.

Pijler I - Verplichtingen van de staat om grondrechten¹ en het milieu te beschermen

De juridische status van de leidende principes heeft zijn beperkingen: ze worden omschreven als *soft law* en hebben geen bindende kracht. Meer dan tien jaar na hun goedkeuring is gebleken dat hun puur vrijwillige karakter niet veel heeft opgeleverd. Onze coalitie roept daarom op tot het aannemen van bindende internationale, Europese en nationale regelgeving die deze principes ten uitvoer legt.

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Waarom is dit belangrijk? Aan de ene kant zou dit instrument overheden in staat stellen om hun verplichtingen onder internationale mensenrechtenwetgeving na te komen. Anderzijds zou een VN-instrument een gelijk speelveld tussen alle bedrijven garanderen, wat geen onbelangrijk punt is in een geglobaliseerde economie. Bovenal zou alleen een bindend instrument een geglobaliseerde economie garanderen die mens en milieu boven winst stelt en toegang tot rechtspraak garanderen voor slachtoffers van schendingen wereldwijd.

---

¹ Onder grondrechten verstaan wij de mensenrechten en de internationaal erkende sociale rechten.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanneming van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Waarom is dit belangrijk? Al bijna tien jaar weigert de EU actief deel te nemen aan de onderhandelingen in de schoot van de Verenigde Naties over een bindend internationaal instrument inzake bedrijven en mensenrechten. Als de EU geloofwaardig wil blijven in haar rol als beschermer van de mensenrechten, dan is het noodzakelijk dat zij actief en constructief deelneemt aan deze onderhandelingen, met een duidelijk mandaat. De EU kan deze kwestie niet alleen aanpakken en ze kan dit proces evenmin enkel overlaten aan andere staten (vooral uit het Globale Zuiden). De EU moet haar verantwoordelijkheid nemen onder de internationale mensenrechtenwetgeving.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingwet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Waarom is dit belangrijk? De Europese richtlijn die op het punt staat aangenomen te worden, heeft veel tekortkomingen. Zo is ze bijvoorbeeld enkel van toepassing op de allergrootste bedrijven (0,05% van alle Europese bedrijven). Gelukkig stelt de richtlijn voor een hele reeks aspecten enkel minimumdrempels vast die de staten in hun omzettingswetten moeten respecteren. België kan dus een omzettingwet aannemen die bepaalde tekortkomingen in de richtlijn wegwerkt.

Dit zou ervoor zorgen dat de nieuwe wetgeving effectiever is. Dit is nodig om mensenrechtenschendingen en milieuschade te vermijden die dagelijks voorkomen in geglobaliseerde waardeketens en die ook Belgische bedrijven betreffen.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Het aannemen van een bindend kader is geen wondermiddel; de inhoud van dat kader is even belangrijk. Onze coalitie pleit voor volgende invulling van *due diligence* (“gepaste zorgvuldigheid”): *bedrijven moeten, door middel van dialoog en overleg met verschillende belanghebbenden (waaronder, maar niet beperkt tot: gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volkeren), mechanismen voorzien en implementeren die het mogelijk maken om op continue basis alle mogelijke en/of daadwerkelijke schendingen van mensenrechten, arbeids- en milieunormen in hun hele waardeketen te identificeren, te voorkomen, te stoppen, te minimaliseren en te verhelpen. Ze moeten ook publiekelijk verslag uitbrengen over deze mechanismen.)*

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van *due diligence* zoals hierboven gedefinieerd?

Waarom is het belangrijk? Deze definitie zorgt ervoor dat bedrijven alle schendingen van mensenrechten, arbeidsrechten en milieunormen voorkomen die zich voordoen over de hele

waardeketen: dit betekent zowel als gevolg van hun eigen activiteiten, die van hun dochterondernemingen, of als gevolg van hun investeringen of andere zakenrelaties. Elke beperktere definitie brengt het risico met zich mee dat de aangenomen wetgeving slechts een oefening wordt in het afvinken van hokjes, in plaats van een echte norm voor verantwoord gedrag van bedrijven vast te stellen.

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om *belanghebbenden* - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele *due diligence*-proces te raadplegen?

Waarom is dit belangrijk? Deze belanghebbenden bevinden zich in de beste positie om de risico's van de activiteiten van bedrijven voor hun rechten en het milieu te identificeren. Zonder hen voortdurend te raadplegen, kan een bedrijf onmogelijk garanderen dat de genomen preventieve maatregelen doeltreffend zullen zijn.

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Waarom is dit belangrijk? Op dit moment is straffeloosheid van bedrijven ook het gevolg van de moeilijkheid om een hoofdbedrijf te koppelen aan zijn onderaannemers. Waardeketens zijn transnationaal, ondoorzichtig en zeer complex, waardoor bedrijven hun verantwoordelijkheid kunnen ontlopen in geval van misbruik. Daarom is het essentieel dat ze hun onderaannemers bekendmaken, zodat de verantwoordelijke bedrijven kunnen worden geïdentificeerd. Bovendien stelt transparantie over de zorgplicht het maatschappelijk middenveld in staat zijn rol te vervullen bij het controleren en monitoren van de maatregelen die bedrijven nemen.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Waarom is dit belangrijk? De voorgestelde richtlijn van de EU is over het algemeen alleen van toepassing op zeer grote bedrijven en sluit bepaalde sectoren expliciet uit van het toepassingsgebied. Toch hangen de risico's voor de mensenrechten niet af van de grootte van het bedrijf aan de top van de waardeketen, maar van hoe verantwoordelijk - of niet - het bedrijf zaken doet. Bovendien mag geen enkele sector worden vrijgesteld van de toepassing van de zorgplicht. Vooral een sector als het bankwezen, die aanzienlijke invloed heeft op de bedrijven die zij financiert. Daarom is het noodzakelijk dat de zorgplicht voor alle bedrijven geldt, zoals de richtlijnen van de Verenigde Naties bepleiten.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de gehele waardeketen van bedrijven?

Waarom is dit belangrijk? Bedrijven besteden de productie van hun producten uit in het buitenland en leggen de verantwoordelijkheid voor het respecteren van fundamentele rechten en het milieu vaak op de schouders van hun leveranciers. De grootste risico's voor de mensenrechten bevinden zich veelal bij de eerste schakels in de keten (bijvoorbeeld bij de extractie van grondstoffen of de productie van voedsel en kledij). Daarom roept onze coalitie op om de zorgplicht van bedrijven in de hele waardeketen te laten gelden.

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Waarom is dit belangrijk? De voorgestelde EU-richtlijn vereist enkel de bescherming van een selectieve reeks mensenrechten die in een bijlage bij de richtlijn worden opgesomd. Deze aanpak ondermijnt het beginsel van de onderlinge afhankelijkheid en ondeelbaarheid van de mensenrechten. Het systeem van de fundamentele mensenrechten zelf wordt ondermijnd door deze aanpak, ook al is de tekst bedoeld om ze te helpen beschermen. Daarom is het absoluut noodzakelijk om een holistische bescherming van de mensenrechten te verdedigen.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Waarom is dit belangrijk? In de afgelopen jaren hebben verschillende baanbrekende rechtszaken de impact benadrukt die bedrijven kunnen hebben op de opwarming van de aarde en hun verantwoordelijkheid op dit gebied erkend. De rechtszaak tegen Shell in Nederland is hier een goed voorbeeld van. Deze rechtszaken markeerden een cruciale fase in de strijd tegen de opwarming van de aarde, die een bedreiging vormt voor onze ecosystemen en ons voortbestaan. Daarom roept onze coalitie op tot expliciete erkenning van deze verplichting. Elke wetgeving die dit principe in twijfel trekt, zou geïnterpreteerd moeten worden als een stap achteruit op vlak van milieubescherming. Het zou ook een nalatigheid zijn vanwege overheden, die zich hebben geëngageerd tot internationale afspraken om de opwarming van de aarde tegen te gaan, wat ook impliceert dat ze het gedrag van bedrijven onder hun jurisdictie moeten reguleren.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

De derde pijler is gericht op het bieden van herstellmiddelen en toegang tot de rechter voor slachtoffers van bedrijfsactiviteiten. De voorgestelde EU-richtlijn bevat nog een aantal hiaten op dit gebied.

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Waarom is dit belangrijk? Wanneer een bedrijf voor de rechter wordt gedaagd, is het aan het slachtoffer om te bewijzen dat het bedrijf verantwoordelijk is voor de schade die het heeft geleden. Het is echter erg moeilijk om te bewijzen dat een bedrijf zijn zorgplicht niet is nagekomen, vanwege de ondoorzichtigheid van waardeketens en het ontbreken van een transparantieplichting. Daarom pleiten wij voor een omkering van de bewijslast. Met andere woorden, het bedrijf moet bewijzen dat het de schade niet had kunnen voorzien of verhelpen. Anders moet het bedrijf aansprakelijk worden gesteld.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Waarom is dit belangrijk? Bedrijfsslachtoffers hebben erg weinig middelen vergeleken met de de bedrijven die betrokken zijn bij schendingen. Een rechtszaak aanspannen om een schadevergoeding te krijgen voor de schade die ze hebben geleden, is vaak extreem duur en kan riskant zijn, gezien de ongelijke machtsverhoudingen. Staten moeten daarom deze financiële obstakels uit de weg ruimen om de effectieve toegang tot rechtsmiddelen te garanderen.

3. ANTWOORDEN VAN DE VLAAMSE POLITIEKE PARTIJEN (alfabetisch)

CD&V

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Nee. Tot op heden zijn de bestaande initiatieven te vrijblijvend. Er bestaan geen duidelijke wetten die de aansprakelijkheid van bedrijven voor hun waardeketen vastleggen en de toegang tot rechtspraak en herstel voor slachtoffers garanderen. Daarom is er nood aan een internationaal wetgevend kader dat de regels inzake zorgplicht voor alle bedrijven verduidelijkt. Bovendien kunnen bedrijven ook op deze wijze aansprakelijk gesteld worden bij schendingen van internationaal erkende mensenrechten, arbeidsrechten en milieunormen. Een internationaal kader garandeert ook het level playing field voor bedrijven.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanneming van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. Dergelijk internationaal kader laat toe om naar een level playing field voor alle bedrijven dus ook de Europese te evolueren waarbij niet alleen een zorgplicht in de hele waardeketen ingevoerd moet worden, maar ook aansprakelijkheid en herstelrecht moet ingeschreven zijn. Net zoals sommige andere EU lidstaten

heeft ons land zich geëngageerd voor een internationale regulering. De EU mag bijgevolg niet aan de zijlijn blijven staan.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingswet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Nee. We beseffen dat de Europese richtlijn een eerste doch onvolmaakte stap richting een globaal kader inzake zorgplicht vormt. Maar om het level playing field te blijven garanderen en in afwachting van een bindend VN verdrag moet België niet verdergaan dan wat de EU oplegt (no goldpating principe). Ons land moet dus in eerste instantie inzetten op een allesomvattend VN verdrag én in afwachting daarvan op een verdere aanpassing van de desbetreffende Europese richtlijn.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van *due diligence* zoals hierboven gedefinieerd?

Nee. Er is voor CD&V nood aan een duidelijk regelgeving rond zorgplicht om effectief voor impact te zorgen, rechtszekerheid te garanderen en een level playing field tot stand te brengen. Dergelijk kader moet een aantal essentiële bouwstenen bevatten zoals de verantwoordelijkheid voor de hele waardeketen, afdwingbaarheid, herstelmechanismen voor de slachtoffers, openbaarheid van informatie, klachtenmechanisme,....

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om *belanghebbenden* - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele *due diligence*-proces te raadplegen?

Ja. CD&V vindt dat ondernemingen de verplichting moeten hebben om zich in alle stadia te baseren op effectief, zinvol en geïnformeerd overleg met al dan niet georganiseerde werknemers, vakbonden en syndicale delegaties, alsook met potentieel getroffen gemeenschappen en bevolkingsgroepen. Het betrekken van de stakeholders in elke fase van due diligence is een voorwaarde om te komen tot een kwalitatief goed proces dat een positieve impact heeft in productielanden. Op deze wijze kan men ook beter inschatten op welke wijze belangen van mensen of groepen mensen kunnen geschaad worden door de activiteiten van de onderneming. Bedrijven kunnen op deze wijze ook een vroegtijdige en kwalitatief betere analyse van de gevolgen van de bedrijfsactiviteiten op mensenrechten en het milieu maken en hoe deze negatieve impact kan aangepakt worden met betrokkenheid van de stakeholders. Op deze wijze kunnen misstanden snel opgelost worden en niet maatschappelijk escaleren. Het bedrijf haalt hier ook voordeel uit omdat men op deze wijze een maatschappelijk draagvlak verkrijgt of kan behouden

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Ja. Transparantie is voor CD&V een key word in de regelgeving. Bedrijven moeten transparant over al hun bedrijfsactiviteiten en moeten daarom verplicht worden alle actuele informatie openbaar te maken over de bedrijfsactiviteiten, de bedrijfsstructuur, de waardeketens en over hoe negatieve impact en risico's worden

aangepakt. Dit is van belang in het kader van de betrokkenheid van de direct getroffen en de stakeholders. Bovendien is transparantie van het bedrijf richting de buitenwereld cruciaal om geloofwaardig te blijven.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Ja. Een regelgeving inzake zorgplicht moet gelden voor alle ondernemingen. Uiteraard staan de verantwoordelijkheden in verhouding tot de kennis die zij kunnen hebben van de risico's op schendingen en tot de mate waarin ze die met redelijke voorzorgsmaatregelen hadden kunnen voorkomen. Ook kmo's hebben een zorgplicht maar de manier waarop zij dit invullen, moet in verhouding staan tot de ernst, omvang en omkeerbaarheid van de risico's in hun waardeketen en tot hun grootte en hun positie in de keten.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de gehele waardeketen van bedrijven?

Ja. In bestaande initiatieven ligt momenteel te vaak de klemtoon op het eerste stuk van de productieketen. Indien een regelgeving voor zorgplicht echte impact wil hebben, dan moeten bedrijven verantwoordelijk kunnen gesteld worden voor mogelijke schade in de hele waardeketen inclusief deze van dochterondernemingen. Met andere woorden, CD&V pleit voor een ruim toepassingsgebied waarbij bedrijven niet alleen verantwoordelijkheid dragen voor wat er gebeurt in hun eigen bedrijfsactiviteiten, maar ook in de activiteiten van dochterondernemingen, de activiteiten die zij via hun investeringen mogelijk maken en de activiteiten in hun internationale waardeketens. Hierdoor doen ondernemingen aan risicobeheer waarbij zij snel problemen kunnen identificeren en aanpakken, én de naleving van de regelgeving kunnen waarborgen. Door de integratie van zorgplicht in de hele keten kunnen bedrijven ook bijdragen aan duurzame ontwikkeling wat steeds vaker gevraagd wordt door de consument.

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Ja, maar. In se is CD&V voorstander van een holistische benadering van mensenrechten waardoor geen enkel recht over het hoofd wordt gezien. Hierdoor hebben bedrijven de verantwoordelijkheid om alle aspecten van mensenrechten te respecteren. Op deze wijze voorkomt men ook hiaten waardoor ook minder bekende of minder voor de hand liggende rechten moeten gerespecteerd worden. Uiteraard zorgt dit alles voor duidelijkheid voor de bedrijven. Maar het moet ook praktisch uitvoerbaar blijven. Zeker voor kmo's kan dit een enorme uitdaging zijn om systematisch alle mensenrechten te waarborgen. De vraag stelt zich hier of de vele kmo's over de nodige expertise en middelen beschikken om dit daadwerkelijk te realiseren. Bovendien hebben het respect voor mensenrechten en sociale rechten een andere priorisering in de diverse sectoren. Daarom is het wellicht belangrijker om na te gaan waar de grootste risico's en impact liggen. Een risico gebaseerde benadering kan bedrijven helpen om zich te concentreren op de meest urgente en relevante mensenrechtenkwesties, terwijl ze nog steeds een brede verantwoordelijkheid behouden. Dit houdt in dat bedrijven hun due diligence prioriteren op basis van de ernst en waarschijnlijkheid van potentiële schendingen. Hierdoor wordt het voor de verschillende soorten bedrijven haalbaarder om aan de regelgeving te voldoen. Daarom pleiten we eerder voor verschillende fasen waarbij men eerst aandacht heeft voor de meest kritieke mensenrechten en vervolgens die geleidelijk aan uitbreiden naar de hele set van mensenrechten. Dus louter om praktische redenen pleiten we vanuit CD&V voor een genuanceerde benadering die echt haalbaar is.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Nee. In een samenleving waarin fossiele brandstoffen nog een belangrijke rol spelen zou dit kunnen leiden tot verregaande juridische implicaties en een zware handicap voor bedrijven. Men moet daarom bedrijven de kans geven om een traject naar klimaatneutraliteit uit te werken en te realiseren tegen 2050. In België zijn subsidies aan bedrijven sowieso al afhankelijk van een klimaatplan in functie van klimaatneutraliteit tegen 2050.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Ja. De onderneming is de enige actor die over alle informatie beschikt over hoe ze haar verplichtingen in de praktijk heeft gebracht. Externe partijen kunnen daar moeilijk zicht op krijgen. Daarom moet de onderneming zelf bewijzen dat zij aan de zorgvuldigheidsplicht (en de herstelplicht) heeft voldaan.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Ja. Dergelijke maatregel biedt rechtszekerheid en rechtsbescherming. Ongeacht hun financiële situatie moet iedereen gelijke toegang tot het rechtssysteem hebben waardoor ze hun rechten kunnen afdwingen. Het vermogen van individuen en organisaties om juridische stappen te ondernemen tegen overtreders is cruciaal voor de effectieve handhaving van deze regels. Slechts op deze wijze kan men bedrijven juridisch aansprakelijk stellen voor overtredingen van hun due diligence verplichtingen. Aangezien we ook pleiten voor een herstelplicht, moeten slachtoffers in staat worden gesteld om compensatie te zoeken voor de geleden schade. Dit kan alleen als alle barrières tot toegang voor een rechter worden weggenomen.

GROEN

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. Bedrijven die verantwoordelijk zijn voor of medeplichtig zijn aan mensenrechtenschendingen of schade aan het milieu en het klimaat, ook in geval van nalatigheid, moeten ter verantwoording geroepen worden. Slachtoffers moeten in hun rechten worden hersteld en ook de veroorzaakte schade moet worden hersteld en gecompenseerd. Deze verantwoordelijkheid mag zich niet beperken tot bedrijven en wat zij doen in Europa, maar moet zich uitstrekken tot hun businesspartners en de businesspartners van hun businesspartners over de hele wereld. We hebben een collectieve verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat er nooit nog een Rana Plaza-drama plaats kan vinden.

Samen met het maatschappelijke middenveld, maar ook met geëngageerde vooruitstrevende bedrijven, vraagt Groen en haar Greens/EFA-fractie in het Europees Parlement daarom al sinds vele jaren dat de EU de UNGPs omzet in bindende wetgeving.

Deze nieuwe wetgeving geeft ons de mogelijkheid om miljoenen mensen te beschermen tegen moderne slavernij en tegen andere misbruiken en nalatigheid door bedrijven. Aan de andere kant zal deze wetgeving ook de bedrijven ondersteunen die het wèl al goed doen vandaag en zal het hen, in het bijzonder de KMOs, beschermen tegen oneerlijke concurrentie.

Deze EU-wetgeving zal van toepassing zijn op alle grote bedrijven over de hele wereld die actief zijn binnen de EU, maar om de zorgplicht echt wereldwijd te kunnen garanderen, ijveren wij sinds de aanneming van de internationale niet-bindende richtlijnen meer dan tien jaar geleden, ook actief voor het aannemen van een bindend instrument op het niveau van de VN.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanneming van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. Menselijke waardigheid, gelijkheid, rechtvaardigheid en het respecteren van mensenrechten zijn basiswaarden van de EU. De vrijwillige internationale VN standaarden hebben helaas weinig verschil gemaakt voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen door bedrijven. Het is daarom voor ons logisch en noodzakelijk dat de EU zich op het internationale toneel ook inzet voor deze waarden door op het niveau van de VN actief mee te werken aan een bindend instrument, als aanvulling op haar eigen groeiende Europese regelgeving. Dit is eens te meer nodig aangezien de VN op dit ogenblik het enige mondiale en multilaterale forum is waar dergelijke bindende regels worden onderhandeld.

In dit kader werd daarom door de groene fractie in samenwerking met het middenveld, een resolutie voorgesteld binnen het Europees Parlement waarin duidelijk wordt gemaakt dat het cruciaal is voor de EU om actief deel te nemen aan de onderhandelingen voor een dergelijk bindend VN instrument. Wij zijn dan ook blij dat een overweldigende meerderheid in het Europees Parlement over de partijgrenzen heen begin dit jaar de resolutie goedkeurde zodat we hier de komende legislatuur verder mee aan de slag kunnen.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingwet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Ja. Hoe sneller België deze richtlijn omzet, hoe sneller we kunnen zorgen dat slachtoffers van mensenrechtenschendingen en schade aan hun milieu en woongebied door toedoen van of mede door toedoen van bedrijven beschermd kunnen worden. De Belgische regering heeft van het begin van de onderhandelingen deze richtlijn gesteund, ook toen de ambitie daarvan nog niet werd ondermijnd door andere lidstaten zoals Duitsland en Frankrijk. Dit is ook het geval voor wat betreft de grootte van de bedrijven die deze wetgeving zouden moeten toepassen. Als Groen vinden wij daarom dat België een voortrekker moet zijn in het Europese verhaal en minstens de ambitie moet hebben om ervoor te zorgen dat alle grote bedrijven vanaf 250 werknemers die actief zijn in ons land verplicht de Zorgplichtwetgeving toepassen, en dus niet enkel bedrijven vanaf 1000 werknemers zoals dit in de Richtlijn staat.

De huidige Europese wetgeving kan voor ons ook enkel nog maar een eerste stap zijn. Omwille van de tekortkomingen is het daarom belangrijk om te ijveren voor een grondige evaluatie en herziening in de nabije toekomst op Europees niveau.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van *due diligence* zoals hierboven gedefinieerd?

Ja. Mens en natuur moeten te allen tijde beschermd worden. Dit betekent vanaf het begin tot het einde van de waardeketen voor elke dienst en elk product. Dit betekent vanaf het ontwerp en de grondstoffen tot bij de consument en inclusief afvalverwerking. Alleen zo kunnen producten en diensten ècht duurzaam worden. Waar het Europees Parlement hiervoor nog een degelijk en acceptabel compromis naar voren schoof, werd dit helaas niet door een meerderheid van de lidstaten ondersteund waardoor bedrijven nog wel een verantwoordelijkheid hebben om te kijken naar hun leveranciers en de leveranciers van hun leveranciers (de aanvoerketen), maar in de andere richting niet meer verder hoeven te kijken dan diegenen aan wie ze rechtstreeks een dienst leveren of een product verkopen.

Ook op dit vlak zet de richtlijn dus al een eerste belangrijke stap, maar in België (en ook Europa in de toekomst) moeten de ambitie hebben om hier verder te gaan.

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om belanghebbenden - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele *due diligence*-proces te raadplegen?

Ja. Dit is altijd een belangrijke prioriteit geweest voor ons Groenen bij het onderhandelen van deze richtlijn. Werknemers evenals het bredere maatschappelijk middenveld, inclusief vakbonden en mensenrechten- en milieuorganisaties, zijn de eersten om de impact te voelen en te zien van de activiteiten en het gedrag van bedrijven. Daarom is het zo belangrijk voor bedrijven om met hen samen te werken als partners voor hun duurzaamheidsbeleid en zo informatie en ideeën voor oplossingen te krijgen uit eerste hand.

Wij zijn er daarom ook trots op dat wij de verplichting to samenwerking in de richtlijn hebben kunnen verankeren voor alle sleutelmomenten van het zorgplichttraject.

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Ja. Dit is de enige manier om te toetsen of bedrijven ook echt zo duurzaam zijn als ze zeggen, zowel op het vlak van respect voor de mensenrechten als de natuur en het klimaat. Dit is zowel belangrijk voor alle mensen op wie de activiteiten van een bedrijf een directe of indirecte impact hebben, inclusief consumenten, als voor andere bedrijven om oneerlijke praktijken en oneerlijke concurrentie te vermijden.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Ja. Vanaf het begin zijn wij voorstander geweest van een zorgplicht voor alle bedrijven om fragmentatie te vermijden en om alle mazen in het net te dichtten. Daarbij hebben we er ook steeds naar gekeken hoe zo een

wetgeving ook op een afdoende manier kan toegepast worden door kleine en middelgrote bedrijven en hoe deze bedrijven daar bijkomend bij ondersteund kunnen worden, aangezien ze niet over dezelfde middelen beschikken als multinationals. In verschillende landen in Europa, in het bijzonder Nederland en Italië werd dit ook expliciet ondersteund door KMO-vertegenwoordigers.

Omwille van de impact van het bankwezen, zijn wij erg teleurgesteld dat deze sector een uitzondering heeft weten te bekomen op de zorgplicht en dus niet moet nagaan wat bedrijven precies doen met het geld dat een bank uitleent of dat wordt voorzien voor investeringen. Gelukkig zal dit wel al opnieuw over twee jaar op de onderhandelingstafel worden gelegd.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de gehele waardeketen van bedrijven?

Ja. Dit is de kern en essentie van de zorgplichtwet. Bedrijven kunnen én moeten ook minstens medeaansprakelijk worden gesteld als een van hun rechtstreekse of onrechtstreekse leveranciers de mensenrechten schendt of milieuschade heeft veroorzaakt en als aangetoond kan worden dat het bedrijf dit wist of had moeten weten. Dit is de enige garantie voor slachtoffers op herstel of compensatie van de geleden schade.

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Ja. Wij betreuren deze selectieve aanpak van de richtlijn met een gesloten lijst van een beperkt aantal mensenrechten, en ijveren zelf voor open lijst zodat alle mensenrechtenschendingen zouden worden aangepakt. Geen enkele mensenrechtenschending verdient een vrijgeleide. Dit is een punt waar wij opnieuw hard voor zullen strijden bij de omzetting van de richtlijn in Belgisch recht en bij de herziening van de Europese tekst in de toekomst.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Ja. Wij ijveren voor het optillen van klimaat tot hetzelfde niveau als mensenrechten en milieu in het kader van de zorgplicht aangezien de betrokken risico's imminent zijn en steeds meer duidelijk wordt hoe sterk (de bescherming van) klimaat, mensenrechten en milieu met elkaar verweven zijn. Wij willen daarom dat bedrijven proactief een ambitieus en effectief klimaatplan opstellen, dit implementeren en ook ter verantwoording worden geroepen en aansprakelijk gesteld als dit niet afdoende is om klimaatrisico's te voorkomen of te herstellen.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Ja. Het verzekeren van de toegang tot de rechter en een eerlijke rechtsgang is een basisrecht voor iedereen. Het moet dus gegarandeerd en ondersteund worden voor elk slachtoffer van schade door bedrijven. We zijn er wel in geslaagd om een reeks van maatregelen op te nemen in de wetgeving om deze toegang te verbeteren in alle Europese lidstaten, zoals het recht op vertegenwoordiging van een persoon door een vakbond of

middenveldorganisatie, toegang tot informatie over het bedrijf en beperking van de rechtskosten. Helaas was de omkering van de bewijslast een breekpunt voor een meerderheid van de andere partijen en de lidstaten, maar dat zal ons er niet van weerhouden om hiervoor te blijven pleiten en dit bij de eerstvolgende gelegenheid opnieuw op de tafel te leggen. Daartoe hebben we ook alvast kunnen verzekeren dat de lidstaten verplicht een grondige analyse moeten maken van hun aansprakelijkheidsregels met inbegrip van de maatregelen voor toegang tot de rechter, voorafgaand aan de volgende herziening van de Europese richtlijn.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Ja. Ook dit is een belangrijke maatregel om toegang tot de rechter te verzekeren en te zorgen dat slachtoffers niet alleen een recht hebben, maar ook gerechtigheid krijgen. Helaas gaat het vandaag de dag in zaken van individuele personen, met beperkte middelen, tegen grote bedrijven meestal nog steeds om een gevecht van David tegen Goliath. Een beperking van de financiële barrières betekent niet enkel een beperking van de gerechtskosten, maar hangt ook samen met de mogelijkheid voor personen om zich te kunnen laten vertegenwoordigen, individueel of zelfs als groep van slachtoffers, door bijvoorbeeld een middenveldorganisatie of vakbond, om op die manier de kosten nog beter op te vangen en te delen. Wij zijn dan ook erg blij dat deze maatregelen werden opgenomen in de Europese Zorgplichtwet.

N-VA

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Nee. Ondernemingen hebben een maatschappelijke verantwoordelijkheid. De EU heeft recent een zorgplichtwet aangenomen al waren wij geen vragende partij. Om de doelstellingen te behalen zonder onze Europese welvaart te ondergraven, is een mondiaal gelijk speelveld nodig. Door overdreven zware lasten en rechtsonzekerheid lijden onze Europese bedrijven een ernstig concurrentieel nadeel ten aanzien van bijvoorbeeld hun Chinese concurrenten. In het kader van een mondiaal gelijk speelveld is een internationaal bindend instrument een van de opties. Er zijn echter verschillende voorwaarden. Zo moet er voldoende draagvlak zijn bij de (lidstaten van de) VN. Een eventueel bindend internationaal instrument werkt contraproductief indien er vele onterechte vrijstellingen worden voorzien (waardoor onze bedrijven worden beconcurrerd door bedrijven waarvoor andere regelgeving geldt). Verder zijn er in de voorliggende teksten nog vele losse eindjes, alsook vele vragen over juridische haalbaarheid. Daarom is het eveneens nuttig te onderzoeken of dezelfde doelstellingen niet met alternatieve instrumenten kunnen worden bereikt.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanname van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Nee. Een Europese deelname aan de onderhandelingen is nuttig in het belang van een mondiaal gelijk speelveld. Er zijn daarbij verschillende aandachtspunten: zo moet er voldoende draagvlak zijn bij de andere VN-lidstaten en moeten alle lidstaten deelnemen, zodat oneerlijke concurrentie wordt tegengegaan. Om te

vermijden dat het gelijke speelveld in de interne markt in het gedrang komt, is het niet wenselijk dat EU lidstaten in eigen naam deelnemen aan de onderhandelingen, maar dat dit op EU niveau gebeurt.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingswet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Nee. Gezien de interne markt een van de pijlers is van onze welvaart, moeten we vermijden dat de markt fragmenteert. Het is daarom van belang dat het gelijke speelveld gegarandeerd blijft tussen bedrijven uit de verschillende lidstaten, om zo onze competitiviteit en welvaart niet te ondergraven. Daarom vermijden we het ook om in de omzetting van Europese regels extra regels of complexiteit in te bouwen (we doen niet aan 'goldplating').

De N-VA heeft gedurende de onderhandelingen over de Europese wetgeving steeds verdedigd dat het om maximumharmonisatie zou moeten gaan, wat wil zeggen dat lidstaten in hun nationale recht geen bepalingen handhaven of invoeren die afwijken van de bepalingen in deze richtlijn, met inbegrip van meer of minder strikte bepalingen die een ander niveau van zorgvuldigheid waarborgen.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van *due diligence* zoals hierboven gedefinieerd?

Nee. Dergelijke brede definitie zorgt ervoor dat ondernemingen aansprakelijk zijn voor gedrag waarop zij geen controle kunnen uitoefenen. Het is onhaalbaar voor (kleinere) ondernemingen om de hele waardeketen door te lichten, zeker in landen die zelf ontoereikende regelgeving hanteren. Daarentegen zijn zorgvuldigheidsverplichtingen die zich focussen op eerste schakel in de toeleveringsketen haalbaarder. Daarbij is een risico gebaseerde benadering (rekening houdend met aard en omvang van de negatieve effecten, de hoogdringendheid en de waarschijnlijkheid ervan) een meer realistische benadering. Wij pleiten voor het opnemen van de drie klassieke aansprakelijkheidsvereisten (fout – schade – causaal verband) om de aansprakelijkheid af te toetsen.

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om belanghebbenden - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele *due diligence*-proces te raadplegen?

*Nee. We pleiten voor een risico gebaseerde benadering, waarbij ondernemingen hun prioriteiten moeten kunnen stellen in hun zorgvuldigheidsactiviteiten. Ondernemingen moeten deze activiteiten vorm kunnen geven op basis van de aard en de omvang van de negatieve activiteiten, de hoogdringendheid en de waarschijnlijkheid ervan. Het consulteren van belanghebbenden is nuttig, maar wordt best gebaseerd op een risicoanalyse. We kanten ons dus niet tegen het raadplegen van belanghebbenden, maar dit is iets heel anders dan een verplichting op te leggen aan bedrijven om in allerlei verschillende fases van het *due diligence*-proces een heel breed omschreven groep van belanghebbenden te raadplegen, bijhorende zware informatieverplichtingen.*

Er is ook een rol weggelegd voor lokale overheden om goede regelgeving te hanteren op vlak van bijvoorbeeld mensenrechten.

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Nee. Bedrijven beschikken vaak niet over informatie over hun hele waardeketen (laat staan over het gebruik van hun producten en de verwijdering na verkoop). Niet alleen hebben KMO's niet de middelen om de hele waardeketen te controleren (cfr. antwoord op vraag 4), maar bedrijven in de waardeketen delen vaak ook niet alle informatie met elkaar (of mogen dat zelfs niet volgens lokale wetgeving, zoals in China). Sectorale of multi-stakeholder initiatieven kunnen op dit vlak nuttig zijn.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Nee. Zeker voor KMO's is het zeer moeilijk om de hele waardeketen te traceren, die te controleren en alle risico's in kaart te brengen. In vele gevallen is de hele waardeketen erg lang en is het onmogelijk voor kleinere bedrijven om alle aspecten in deze keten continu te monitoren, zeker in landen die zelf ontoereikende regelgeving hanteren. Een verplichting voor alle bedrijven legt onrealistische lasten op en riskeert een averechts effect te hebben: ondernemingen zullen relaties in risicovolle derde landen beëindigen, eerder dan dat ze een hefboom voor mensenrechten en duurzaamheid worden. De lacune die de Europese bedrijven hier laten, zal worden ingevuld door andere - bv. Chinese - spelers, wat de mensenrechten en het milieu allicht niet ten goede komt.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de gehele waardeketen van bedrijven?

Nee. Het verantwoordelijk stellen van een onderneming voor de geleden schade binnen de gehele waardeketen is zeer verregaand en leidt tot risico's. Zeker voor KMO's is het zeer moeilijk om de hele waardeketen te traceren, die te controleren en alle risico's in kaart te brengen. Verder zorgt dit ervoor dat ondernemingen zullen opdraaien voor de op dit vlak slecht functionerende derde landen, die vaak geen goede regelgeving hebben of tekortschieten in de handhaving ervan. Dit zal ondernemingen ontmoedigen om te investeren in landen waar het risico hoger is, met nefaste gevolgen voor de lokale bevolking (aangezien andere, bv. Chinese, spelers in de plaats zullen komen van hun Europese concurrenten).

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Nee. We pleiten voor duidelijke verplichtingen voor bedrijven. De internationale verdragen, overeenkomsten en bepalingen waarvan sprake zijn hoofdzakelijk gericht tot overheden en zijn voor ondernemingen nauwelijks of niet toepasbaar. Het is niet verantwoord om ondernemingen aan een dergelijke rechtsonzekerheid bloot te stellen. Daarenboven is het niet de bedoeling dat overheden hun verantwoordelijkheden afschuiven op ondernemingen.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Nee. Wat betreft klimaat heeft de EU andere mechanismen in het leven geroepen om bedrijven aan te sporen hun uitstoot te beperken. Met name het emissie-handelssysteem vormt hiervan de basis. Het emissiehandelssysteem (ETS) is al jaren dé hoeksteen van het Europese klimaatbeleid en leverde al stevige resultaten op inzake uitstootvermindering. Het koolstofgrensheffingsmechanisme draagt hier bij tot een gelijk speelveld, alhoewel er lacunes blijven.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Nee. De omkering van de bewijslast zorgt voor een enorme belasting voor onze bedrijven en kan van hen wereldwijd een schietschijf maken. Daarom pleiten wij eerder voor eenduidige inspanningsverbintenissen, zonder omkering van de bewijslast.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Nee. Toegang tot de rechter is een fundamenteel principe dat wij uiteraard steunen. Daarentegen zijn we geen voorstander om via (Europese) fondsen de deur open te zetten voor andere betrokkenen (waaronder mogelijks concurrerende bedrijven), om procedures in te luiden tegen onze bedrijven. Om mogelijke schendingen te vermijden is een andere vorm van ondersteuning door overheden gewenst, bijvoorbeeld door behoorlijke informatie ter beschikking te stellen over de mensenrechten- en milieusituatie wereldwijd.

OPEN VLD

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. Een bindend internationaal instrument over bedrijfsleven en mensenrechten is de sleutel om oneerlijke concurrentie aan te pakken en een globaal gelijk speelveld te creëren. Het is ook de meest efficiënte manier om de uitdagingen op vlak van duurzaamheid op mondiaal niveau te realiseren.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanneming van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. De EU moet constructief deelnemen aan deze onderhandelingen, omdat het belangrijk is om oneerlijke concurrentie aan te pakken en een globaal gelijk speelveld te creëren. Het is belangrijk dat de Unie een voortrekkersrol speelt.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingwet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Nee. Het is belangrijk dat de Europese richtlijn wordt geïmplementeerd en uitgevoerd. Echter, is het ook belangrijk dat het gelijk speelveld op de interne markt wordt gerespecteerd.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van *due diligence* zoals hierboven gedefinieerd?

Nee. We onderschrijven het op EU-niveau beklonken akkoord in de vorm van de CSRD-richtlijn. Alvorens nagedacht kan worden over een uitbreiding moet de implementatie van die richtlijn geëvalueerd worden. Verplichtingen voor bedrijven moeten proportioneel blijven en hun werking niet hypothekeren. Bovendien is het langer maken van een definitie niet altijd het juiste antwoord op een maatschappelijke uitdagingen, maar is net de ruimte laten aan rechters de manier om de regels voldoende wendbaar te houden.

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om belanghebbenden - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele *due diligence*-proces te raadplegen?

Nee. We zijn er voorstander van dat bedrijven zich zoveel mogelijk open stellen naar derden. Bedrijven verplichten om een hele reeks derden te consulteren, zal in sommige gevallen voor meer consultatie en administratie zorgen dan misschien wel functioneel nodig is om de doelstelling, respect voor grondrechten en het milieu, te behalen. Op zo'n moment wordt dit een oefening in het afvinken van hokjes. Bedrijven moeten hun risicobeheer zelf kunnen invullen. Zij zijn daar, vanzelfsprekend, het best voor geplaatst.

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Nee. Het is onmogelijk voor een bedrijf om informatie te verzamelen en openbaar te maken voor hun gehele waardeketen. Het begrip waardeketen wordt in de Europese Richtlijn strak omlijnd als zijnde; een duidelijke zakenrelatie tussen verschillende economische operatoren. We houden vast aan dit begrip van de waardeketen.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Nee. Er werden bewust uitzonderingen ingeschreven in de Due Diligence Richtlijn van de EU voor kleine bedrijven. Kleine bedrijven kunnen immers niet wegen op hun waardeketen en zijn er afhankelijk van. Hen daarvoor uiterst verantwoordelijk stellen, gaat dus niet. Bovendien hebben ze de middelen niet om aan dergelijke rapportageverplichtingen te voldoen.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de gehele waardeketen van bedrijven?

Nee. Opnieuw, het begrip waardeketen werd duidelijk omschreven in de Europese Richtlijn als duidelijke zakenrelatie tussen verschillende economische actoren. Voor grote bedrijven spreken we ook bij deze definitie al snel over duizenden zakenrelaties. De definitie is als dusdanig opgesteld om rekening te houden met de impact die een bedrijf heeft op activiteiten in haar waardeketen. We kunnen bedrijven enkel aansprakelijk stellen wanneer er een oorzakelijk verband is tussen de problematische activiteit en de activiteiten van het bedrijf én ze ook een hefboom hebben om maatregelen te nemen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen.

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Nee. Om afdwingbaar te zijn, is het belangrijk dat terug wordt gevallen op een exhaustieve lijst. Het moet voor bedrijven duidelijk zijn waar ze aan moeten voldoen anders volgt rechtsonzekerheid.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Ja. Zoals opgenomen in de CSRD-richtlijn is een bedrijf verplicht om de beste inspanningen (best efforts) te voeren om haar transitieplan te implementeren en zo de 2050 EU klimaatneutraliteit doelstellingen te halen.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Nee. Het omkeren van de bewijslast zou bedrijven in een constante staat van rechtsonzekerheid plaatsen. De strakke rapporteringsverplichting geeft de aanklager net de mogelijkheid om aan te tonen dat een bedrijf haar verplichtingen niet nakomt.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Ja. Rechtstoegang is uiteraard belangrijk. Als financiële barrières die verhinderen, moet daarin tussengekomen worden. Dit evenwel enkel wanneer financiële barrières effectief de rechtstoegang verhinderen. Bovendien mag het ontbreken van een financiële tussenkomst niet tot gevolg hebben dat men op tergende, lasterlijke of roekeloze wijze bedrijven begint aan te klagen. Er moet daarin een balans gevonden worden.

PvdA

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja, we hebben het dossier over de zorgplichtkwestie zeer actief gevolgd, alsook de hoorzittingen over dit onderwerp. Wij steunen het aannemen van een nationale wet die bedrijven verplicht om resultaten te boeken en niet alleen hun goede bedoelingen te bewijzen. We hebben nationale wetgeving nodig om de tekortkomingen van de Europese ontwerprichtlijn aan te pakken.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanneming van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja, we zijn er voorstander van dat de Europese Unie een actieve rol speelt in de tiende onderhandelingsronde over het verdrag inzake bedrijfsleven en mensenrechten. We mogen echter niet onderschatten hoe zwaar de lobby's van de multinationals in Europa wegen. Zij zijn er al in geslaagd om de ontwerprichtlijn over due diligence af te zwakken. Dit initiatief van de EU mag ons er ook niet van weerhouden om actief te zijn en nationale wetgeving op te stellen.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingwet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Ja, het lijkt ons vanzelfsprekend dat de zorgplicht op nationaal vlak wordt versterkt, gezien alle uitzonderingen die de Europese richtlijn biedt (met name het feit dat de maatregelen niet voor de hele keten gelden of dat financiële ondernemingen worden ontzien). Zoals de zaken er nu voor staan, zou dit slechts een intentieverklaring zijn, en met zo weinig kunnen we niet tevreden zijn. We wilden bijvoorbeeld een resolutie bespreken in het parlement om de Belgische regering op te roepen haar invloed uit te oefenen op de banken die betrokken zijn bij de nederzettingen in Palestina (Belfius, BNP en Delen Private Bank) en hen te vragen om niet langer te investeren in bedrijven die betrokken zijn bij illegale activiteiten.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van due diligence zoals hierboven gedefinieerd?

Ja, we zijn het eens met deze definitie en we willen eraan toevoegen dat de due diligence niet alleen moet worden gewaarborgd door dialoog. Die moet ook worden gegarandeerd en gecontroleerd door het initiatiefrecht van vakbonden of gemeenschappen om waakzaamheidsplannen op te stellen en toe te zien op de toepassing ervan.

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om belanghebbenden - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele due diligence-proces te raadplegen?

Ja, we willen ook dat vakbonden, gemeenschappen en verenigingen een actieve rol spelen bij het opstellen van waakzaamheidsplannen en het toezicht op de uitvoering ervan.

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Ja, we zijn er voorstander van dat bedrijven zo volledig mogelijke informatie over hun hele waardeketen publiceren om de grootst mogelijke transparantie te garanderen en dus de best mogelijke waakzaamheidsplannen om sociale en milieurechten te garanderen.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun omvang of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Ja, de zorgplicht moet gelden voor alle bedrijven, in de hele toeleveringsketen, ongeacht hun grootte. De benodigde financiële middelen zullen gedragen moeten worden door de breedste schouders.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de gehele waardeketen van bedrijven?

Ja, idem als het antwoord op vraag 7.

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Ja, het heeft geen zin om mensenrechten te classificeren. Alle rechten moeten worden gegarandeerd.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Ja, we zijn er voorstander van dat bedrijven hun koolstofvoetafdruk opnemen in hun jaarverslag, evenals sectorale plannen en actieplannen om zo een plan op te stellen voor het terugdringen van hun koolstofemissie met het oog op het behalen van de doelstellingen van het Europees Parlement voor 2030 en 2050.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Ja, intentieverklaringen en inspanningsverplichting in plaats van resultaatsverplichting hebben veel te weinig effect gehad op het respect van multinationals voor mensenrechten, sociale rechten en milieurechten. Naast de resultaatsverplichting zou de omkering van de bewijslast het mogelijk maken om bedrijven meer ter verantwoording te roepen en de waakzaamheid verder te versterken.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Ja, het is noodzakelijk om de toegang tot een rechtsmiddel te garanderen voor alle slachtoffers van een schending van mensenrechten, sociale rechten of milieurechten. De PVDA dient een wetsvoorstel in om de aansprakelijkheid van bedrijven die werken met onderaannemingen, uit te breiden.

VOORUIT

Vraag 1: Steunt uw partij de goedkeuring van een internationaal bindend instrument over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. Onze partij is hier al jaren vragende partij voor. Vooruit diende samen met PS een resolutie in die deze legislatuur op 14 januari 2021 in het federaal parlement werd goedgekeurd om een bindend VN-kader te bekomen.

Vraag 2: Steunt uw partij de aanneming van een onderhandelingsmandaat voor de Europese Unie (EU) om actief deel te nemen aan de tiende onderhandelingsronde over het verdrag over bedrijfsleven en mensenrechten?

Ja. Meer dan tien jaar geleden keurden de Verenigde Naties richtlijnen goed inzake bedrijven en mensenrechten, waarin vastgelegd werd dat overheden verplicht zijn om mensenrechten te beschermen, ook tegen inbreuken van bedrijven. Met 500 miljoen burgers is Europa een van de grootste markten ter wereld en een economische supermacht. Toegang tot onze Belgische en Europese markt is voor veel landen en sectoren van levensbelang. Die macht moeten we gebruiken om mensen- en milieurechten wereldwijd te beschermen. De EU moet een voortrekkersrol nemen in die onderhandelingen.

Vraag 3: Is uw partij voorstander van een snelle goedkeuring van een omzettingwet die de lacunes in de Europese richtlijn wegwerkt?

Ja. Ambitieuze wetgeving over zorgplicht wordt bij voorkeur op Europees niveau geregeld. We zijn immers 1 interne markt en zorgplichtwetgeving op lidstaat niveau leidt tot versnippering van de markt en tot meer administratieve lasten voor bedrijven. De Europese richtlijn is voor ons een stap in de goede richting, maar gaat betreft niet ver genoeg. Wij hebben de afgelopen jaren die richtlijn dan ook niet afgewacht en waren de grootste pleitbezorgers van een ambitieuze Belgische zorgplichtwet. Op 2 april 2021 heeft Vooruit samen met de collega's van PS een wetsvoorstel ingediend in de Kamer van volksvertegenwoordigers dat een zorg- en verantwoordelijkheidsplicht wil invoeren voor bedrijven over de gehele waardeketen heen. Na hoorzittingen met onder andere het middenveld, de vakbonden en de bedrijfswereld hebben we dit voorstel verder verfijnd. Jammer genoeg hebben we hier op het einde van de rit geen meerderheid voor gevonden in het parlement. Dit wetsvoorstel vormt voor ons nog steeds de basis om na de verkiezingen de Europese richtlijn om te zetten naar nationale wetgeving, waarin de lacunes en tekortkomingen worden weggewerkt.

Pijler II - Verplichtingen van bedrijven om grondrechten en het milieu te respecteren

Vraag 4: Steunt uw partij een dergelijke uitgebreide definitie van *due diligence* zoals hierboven gedefinieerd?

Ja. De uitgebreide definitie, waarin naar de volledige waardeketen wordt gekeken, vormde de kern van ons wetsvoorstel zoals in de vorige antwoorden reeds aangehaald.

Vraag 5: Is uw partij voorstander van een verplichting voor bedrijven om belanghebbenden - met inbegrip van (maar niet beperkt tot) gemeenschappen, werknemers, vakbonden en vakbondsdelegaties, maatschappelijke en mensenrechtenorganisaties, mensenrechtenactivisten en inheemse volken - gedurende het gehele *due diligence*-proces te raadplegen?

Ja. Ook dit was een belangrijk onderdeel van ons eigen wetsvoorstel, waarbij wij volgende definitie hanteerden: “belanghebbende partijen: personen en groepen van personen wier rechten of belangen kunnen worden aangetast door een niet-nakoming door een onderneming van de op haar wegende zorgplicht, alsook organisaties die zich toelagen op de verdediging van de mensenrechten, het internationaal humanitair recht, de arbeidsrechten of het milieu, waaronder doch niet beperkt tot werknemers, vakbonden, lokale gemeenschappen, kinderen, eindgebruikers van de goederen of diensten van de onderneming, verenigingen van burgers, middenveldorganisaties en aandeelhouders van de onderneming”.

Vraag 6: Steunt uw partij de verplichting voor bedrijven om informatie over hun gehele waardeketen openbaar te maken en ook over maatregelen die zijn genomen om schendingen van mensenrechten, sociale rechten en het milieu te voorkomen?

Ja. De verplichting voor bedrijven om informatie te delen over hun gehele waardeketen is een noodzakelijke voorwaarde om tot een sluitende zorgplichtwet te komen. We willen wel een onderscheid maken tussen grote bedrijven, die een zorgplan moeten, en KMO's die we niet willen overladen met administratieve lasten en voor wie we de drempel lager leggen.

Vraag 7: Is uw partij voorstander van een zorgplicht die geldt voor alle bedrijven, ongeacht hun *omvang* of de sector waarin ze actief zijn, maar die wel in verhouding staat tot de middelen waarover ze beschikken?

Ja, voor Vooruit moeten alle bedrijven voldoen aan de zorg- en verantwoordelijkheidsplicht. Invoering zien wij voor kleinere ondernemingen wel gefaseerd en bepaalde verplichtingen zoals het publiceren van een zorgplan worden enkel opgelegd aan grote ondernemingen.

Vraag 8: Steunt uw partij de toepassing van deze zorgplicht op de *gehele* waardeketen van bedrijven?

Ja. Een sluitende zorgplichtwet bekijkt de gehele waardeketen. De voorbeelden waarbij schendingen van mensenrechten of arbeidsrechten zich ver in de waardeketen voordoen, zijn alom bekend.

Vraag 9: Steunt uw partij het idee dat alle internationaal erkende mensenrechten en sociale rechten onder de zorgplicht moeten vallen?

Ja. Het is belangrijk dat het begrip mensenrechten een zo breed mogelijke draagwijdte heeft. We hebben alle verdragen ter zake ook opgenomen in ons wetsvoorstel.

Vraag 10: Steunt uw partij het idee dat bedrijven klimaat en klimaatrisico's moeten opnemen in hun zorgplicht?

Ja. Zorgplicht en verantwoordelijkheidsplicht geldt wat ons betreft zowel voor mens als planeet. Bovendien is milieuschade ook nadelig voor onze gezondheid en leefomgeving.

Pijler III: toegang tot rechtsmiddelen

Vraag 11: Is uw partij voorstander van omkering van de bewijslast in gevallen waarin bedrijven de zorgplicht niet nakomen?

Ja. Bedrijven beschikken over de nodige informatie om te bewijzen dat ze alle maatregelen hebben getroffen om schendingen te voorkomen. Dit werd ook opgenomen in ons wetsvoorstel.

Vraag 12: Is uw partij van mening dat overheden financiële barrières voor de toegang tot de rechter voor bedrijfsslachtoffers moeten wegnemen?

Ja. Het aanspannen van een rechtszaak kan een financiële drempel zijn en slachtoffers ervan weerhouden hun rechten te verdedigen. Ook dit hebben wij mee opgenomen in ons wetsvoorstel.